

DESPRE O POSIBILĂ CALE DE IMPORT DE MARMURĂ ÎN PROVINCIA DACIA

Mariana Balaci Crînguș*

Cuvinte cheie: import, marmură, căi de comunicație, atelier de piatrărie, Marea Marmara
Keywords: import, marble, commercial trade route, stone workshops, Marmara Sea

Abstract: Due to stone analysis in Roman Dacia has been identified marble from Marmara Sea. Artefacts carved in such marble were identified at Aquae, Pojejena, Drobeta, Dierna, Sucidava, Romula, Ulpia Traiana Sarmizegetusa and Apulum. Those pieces were brought in Roman Dacia due to commercial activities of marble traders from Nicomedia who were already present in other Roman provinces as well, for instance in Hispania, Italia, Moesia Superior, Moesia Inferior beside Dacia.

The commercial trade route is very well documented, from Marmara Sea, on special designed ships, the marble crosses Bosphorus strait, arrives at Black Sea and from western coast of Black Sea (the port of Tomis as arrival destination) on to Danube to Dacia and Moesia.

Odată cu instalarea stăpânirii romane la nordul Dunării o serie de produse locale vor lua calea exportului, dar mai ales o multitudine de produse de factură romană vor pătrunde în viața cotidiană a locuitorilor din noua provincie. În general au fost studiate produse de import precum opaițe, *terra sigillata*, obiecte din sticlă sau metal și mult mai rar obiecte din marmură. Căile de transport fie ele maritime, fluviale sau terestre au devenit operabile de îndată ce noul teritoriu va începe să fie organizat după standardele romane. Este cunoscut faptul că mai ales transportul maritim este cel mai utilizat pentru a aduce mărfuri de la distanțe mai mari deoarece pe apă puteau fi transportate mai repede și o cantitate de mărfuri mai mare dintr-o zonă într-alta. Prețul pe unitatea de produs era mai scăzut decât în cazul în care se apela la transportul terestru. Astfel sistemul de transport maritim și nu numai a fost bine organizat și controlat de către statul roman prin diferite forme.

Cu ajutorul corăbiilor erau transportate grâne, lemne, animale, produse finite, dar și piatră, în special marmură. Este destul de dificil fără a avea și o analiză petrografică să spunem că un obiect în general de cult realizat din marmură este un produs al unui atelier de prelucrare a pietrei sau al altuia. Situația este mult mai bine cunoscută atunci când discutăm despre monumentele funerare. Ceea ce dorim noi să aducem în discuție este un alt produs de import care ajunge și în provinciile nord-dunărene și anume marmura.

Până în prezent s-au realizat câteva analize petrografice pe obiecte din marmură a căror destinație era fie onorifică, votivă, arhitectonică sau funerară aflate

---

* Lector univ. dr., Universitatea de Vest din Timișoara.

în muzeele din România. În discuție au fost luate 112 piese¹. În urma acestor analize s-a constatat că în general cea mai utilizată marmură pentru realizarea monumentelor descoperite pe teritoriul celor două Dacii a fost cea locală, de Bucova, și mai rar marmura din import. Totuși analizele au arătat că deși marmura de Bucova reprezintă 57% din totalul analizelor, pe locul secund se află marmura adusă din zona Mării Marmara². Despre comerțul cu acest tip de marmură din zona Mării Marmara dorim să discutăm în continuare.

Insula Marmara, cu denumirea sa antică Proconnesos, aflată în partea estică a Mării Marmara, între Priapus și Cyzicus, a primit denumirea din grecescul *marmaros*³. Avea 6 porturi din care plecau spre export diferite produse finite sau materie primă. Dintre acestea, portul din Saraylar era folosit pentru comerțul cu marmură⁴. Acest sat Saraylar s-a dezvoltat în apropierea carierei de exploatare a marmurei situată în partea de nord a insulei. În urma cercetărilor arheologice realizate în această așezare s-au găsit diferite piese arhitectonice, sarcofage și alte piese sculptate aflate în diferite stadii de lucru⁵.

Marmura de Proconnesos este cunoscută ca fiind o marmură albă cu striții fine de gri⁶. Această resursă naturală va fi exploatată într-o manieră organizată din punct de vedere administrativ încă din timpul domniei împăratului Tiberiu⁷. În secolele II-III cea mai mare parte a marmurei de Proconnesos exportată era destinată piețelor din estul Mării Mediterane și de asemenea celor din Marea Neagră⁸. De altfel, ruta comercială Marea Marmara - Marea Neagră era una deja consacrată⁹, iar linia maritimă ce lega Nicomedia de Tomis constituia principala legătură comercială dintre Asia Mică și spațiul dunărean¹⁰. Exportul de marmură din Proconnesos se pare că nu a început mai devreme de anii 140-150 d. Chr. spre provinciile romane și au continuat până la jumătatea secolului al III-lea¹¹. Cercetările arheologice efectuate pe insulă demonstrează o intensă activitate de exploatare a pietrei încă dinainte de a începe ca marmura de aici să fie exportată¹² până în Hispania, Gallia (Provence) ori Italia (Ostia, Ravenna).

Un rol important în exportul de marmură din Proconnesos l-a avut Nicomedia, de altfel relația dintre Nicomedia și Proconnesos este una specială, căci din punct de vedere administrativ Proconnesos aparținea de Cyzicus. Nicomedia a fost principalul port din partea de nord-vest a Asiei Mici și dispunea de o rețea de legături economice și comerciale spre Marea Neagră, Levant, Tripolitania, Egipt și nordul Mării Adriatice¹³. Nicomedia a reprezentat calea de distribuire a marmurei de Proconnesos în provinciile romane. Ea nu era implicată în procesul efectiv de

¹ MÜLLER, SCHWALGHOFER, BENEĂ, PISO, DIACONESCU 1999.

² MÜLLER, SCHWALGHOFER, BENEĂ, PISO, DIACONESCU 1999, p. 140, fig. 9.

³ SKOCZYLAȘ, GRALA 2003, p. 206.

⁴ KARAGIANNI 2011/2012.

⁵ SKOCZYLAȘ, GRALA 2003, p. 209.

⁶ BUTEHER 2003, p. 206.

⁷ SKOCZYLAȘ, GRALA 2003, p. 211.

⁸ SKOCZYLAȘ, GRALA 2003, p. 211.

⁹ WARD PERKINS 1980a, p. 329.

¹⁰ BOUNEGRU 2010, p. 291-292.

¹¹ WARD PERKINS 1980b, passim.

¹² WARD PERKINS 1980b, p. 48.

¹³ WARD PERKINS 1980b, p. 41.

exploatare din cariere a marmurei, ci era implicată în exportul efectiv al materiei prime. În Nicomedia se afla sediul organizației (agenției) comerciale care va prelua în regim reciproc avantajos exportul aproape în totalitate al marmurei. Între Proconnesos și Nicomedia va înflori o legătură profitabilă de ambele părți, cu cât cantitatea de marmură exploatată crește, cu atât comerțul cu această materie primă va impune monopol pe piețele europene, mai ales asupra țărmului vestic al Mării Negre. De altfel, comercianții nicomedieni s-au remarcat în antichitate printre altele și prin comerțul cu marmură¹⁴.

Dovezile arheologice sunt completate de informațiile epigrafice, sunt cunoscute inscripții care menționează meșteri pietrari din spațiul Bithiniei care prelucra marmura în diferite așezări romane pentru a realiza sarcofage sau piese de arhitectură¹⁵. De puține ori avem însemnat numele lor complet, de obicei își treceau doar inițialele și locul de unde veneau.

În Moesia Inferior și-au desfășurat activitatea și artizani sau comercianți din spațiul Bithiniei. La Nicopole ad Istrum s-au stabilit chiar și pentru o vreme câțiva pietrari din Nicomedia care au ridicat prin doi reprezentanți ai lor, Maximus și Neikon un altar lui Hercule, divinitate protectoare a celor care prelucrau piatra¹⁶. Acest lucru duce la ideea că aici a existat un colegiu al celor care prelucrau piatra, căci ei închină monumentul în numele asociației sculptorilor din Nicomedia¹⁷. Această inscripție se datează la jumătatea secolului al II-lea, ceea ce înseamnă că aceștia au ajuns în provincia sud-dunăreană încă de la începutul comerțului cu marmură din zona Proconnesos în spațiul Mării Negre și de acolo pe Dunăre spre provinciile romane dunărene, inclusiv spre Dacia¹⁸.

În literatura de specialitate se consideră că din Proconnesos au plecat cu precădere sarcofage și capiteli ca și produse finite sau semifinite. Analizând în special în cazul sarcofagelor elementele ornamentale s-a putut constata că acestea au ajuns în original în diferite părți ale lumii romane, chiar și în nordul Italiei sau Ostia ori în Hispania¹⁹. De asemenea, după piesele originale s-au realizat și copii care au fost și ele identificate într-o serie de așezări romane. În cazul capitелurilor, acestea au ajuns așa cum s-a demonstrat și la Tomis. Ceea ce este greu de demonstrat și de răspuns într-un mod sigur este dacă acestea care sunt realizate din marmură de Proconnesos au ajuns aici și apoi au fost prelucrate la fața locului de către marmorari bithinieni sau așa cum analiza stilistică susține, capitелurile sunt realizate în maniera specifică școlii microasiatice de un atelier cunoscător al elementelor specifice școlii microasiatice. Este greu de identificat o legătură sigură și directă între importul de marmură și meșteri pietrari din același spațiu geografic²⁰.

O cale de transport a marmurei din Marea Marmara, fie că vorbim de Proconnesos, ori de Nicomedia, se realiza cu corăbii speciale pentru transportul acesteia din Marea Marmara prin strâmtoarea Bosforului, apoi prin Marea Neagră și mai apoi pe Dunăre până în orașele port situate de-a lungul Dunării.

---

¹⁴ BOUNEGRU 2010, p. 294.

¹⁵ WARD PERKINS 1980b.

¹⁶ IGB II, 674.

¹⁷ WARD PERKINS 1980b, nr. 4.

¹⁸ MÜLLER, SCHWALGHOFER, BENEÀ, PISO, DIACONESCU 1999, p. 140.

¹⁹ SARABIA BAUTISTA, MUÑOZ OJEDA 2004- 2005, p. 161.

²⁰ TOMA 2004, p. 86.

O legătură specială a existat între Nicomedia, respectiv Proconnesos și Tomis prin faptul că la Tomis au ajuns o serie de produse finite și semifinite din zona Mării Marmara²¹. Colegiul artizanilor bithinieni de la Nicopole ad Istrum are ca și model în realizarea sarcofagelor în diferite tipuri de piatră pe cele de la Tomis care sunt sculptate în marmură din Proconnesos. De altfel, atelierele de marmură de la Tomis devin o cale de răspândire în Moesia Inferior a tipurilor de sarcofage specifice lui Proconnesos²².

Atelierele de prelucrare a marmurei de la Tomis nu realizau din marmură de Proconnesos doar sarcofage ci și capiteluri. O serie de capiteluri de la Tomis datate în perioada Severilor au fost realizate de către meșteri cunoscători ai stilului școlii microasiatice din marmură din zona Mării Marmara²³. Trebuie să mai amintim faptul că din marmură din Marea Marmara erau realizate și o serie de reliefuri cu Cavalerul Trac (aici ne referim și la stele funerare cu imaginea Cavalerului, atât de răspândite în zona Dobrogei) care au fost descoperite în spațiul dobrogean²⁴. Ca și încadrare cronologică a acestora este propusă perioada sfârșitului de secol II - secolul al III-lea.

Faptul că marmura din Marea Marmara adusă pe țărmurile vestice ale Mării Negre de către armatorii nicomedieni ajunge să dețină monopolul importului de marmură demonstrează puternica legătură dintre cele două părți implicate în acest tip de comerț, precum și faptul că linia maritimă din Marea Marmara și Tomis ajunge să fie una de mare importanță și cu siguranță trebuie să ne gândim că din zona Ponto-Bithynia în spațiul Daciei sau al celor două Moesii nu ajungeau pe calea importului doar marmură, ci și alte produse precum amfore (în Dacia se pare că peste 54% dintre tipurile de amfore care ajung cu diferite produse, în special cu vin și ulei sunt din această zonă²⁵).

Din Marea Neagră probabil cu alte tipuri de corăbii ajung în așezările din Dacia pe linia Dunării diferite monumente sau doar materia primă pentru a realiza statui, statuete, ori reliefuri pentru a acoperi cerința pieței. Posibil ca să se fi importat în Dacia și marmură din zona Mării Marmara pentru a ridica diferite construcții, însă analizele petrografice sunt aici abia la început.

În urma analizelor petrografice realizate pe o serie de monumente (în special votive) din Dacia a reieșit că un număr de 14 piese sunt confecționate din marmură din zona Mării Marmara²⁶. Aceste piese provin de la *Aquae* (un cap al lui Liber Pater), *Sucidava* (cap a lui Hercule), *Dierna* (inscripție funerară), *Drobeta* (cap al lui Tyche Polyas), *Romula* (statuetă Jupiter, cap de femeie, cap Glykon), *Pojejena* (un relief mithriac și Dionyssos), *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* (relief Mithras, cap a lui Isis, statueta a lui Aesculap), *Apulum* tors al lui Apollo și o statueta a lui Liber). După cum se poate vedea, cele mai multe dintre așezările romane unde au fost descoperite monumente realizate din marmură adusă din zona Mării Marmara se află dispuse de-a lungul Dunării (*Sucidava*, *Dierna*, *Drobeta*, *Pojejena*) sau aproape de Dunăre (*Aquae*, *Romula*). De altfel și la *Novae* s-a folosit marmura de Proconnesos²⁷. Cele două

²¹ WARD PERKINS 1980b, p. 56.

²² WARD PERKINS 1980b, p. 56.

²³ TOMA 2004, p. 85-86.

²⁴ PENȚIA ET ALII 2002, p. 261.

²⁵ ARDEȚ 2006, passim.

²⁶ MÜLLER, SCHWALGHOFER, BENEA, PISO, DIACONESCU 1999, p. 136, table 4.

²⁷ BIERNACKI, SKOCKYLAS 2003, passim.

orașe din Dacia aflate la distanță mai mare de linia Dunării și unde s-au găsit obiecte de cult realizate din marmură importată din Marea Marmara sunt *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* și *Apulum*. Analizele efectuate au fost evidențiat piese cu caracter votiv. Fiind vorba despre piese votive există posibilitatea ca acestea să nu fi fost realizate în Dacia, ci să fi ajuns aici prin alte modalități, fie importuri de produse finite, fie aduse de populația din cele două orașe.

Ceea ce ne atrage însă atenția este alături de cele două piese votive de la *Apulum* și prezența aici a unui collegium ponto-bithinorum. Marcus Iulius Quirinus, augustal al coloniei *Apulense* construiește cadrul și ușile unui templu (*ianus et valvas ab introitum templi fecit*), în onoarea colegiului ponto-bithynilor. Acest lucru este amintit în placa de construcție ridicată în onoarea lui Jupiter în timpul domniei lui Septimius Severus și Caracalla²⁸. Alte două monumente funerare descoperite la *Ampelum*²⁹ și *Pătrânjeni*³⁰ amintesc câteva persoane care își declină calitatea de *cives Bithyni*. Este interesant de văzută dacă nu și în Dacia avem veniți meșteri care au lucrat în marmură din spațiul ponto-bithyn și dacă acel colegiu de la *Apulum* nu avea legătură cu prezența și a unor meșteri pietrari.

Revenind la prezența pe baza analizelor petrografice a unor piese sculpturale realizate din marmură adusă din zona Mării Marmara, trebuie să spunem că din acest material au fost realizate reliefuri, statuete votive, dar și statui. În Dacia aceste piese ajung în Dacia pe Dunăre, din Marea Neagră pătrund tot pe cale navală printr-unul dintre brațele de atunci ale Dunării (6 sau 7 la număr). De la *Noviodunum* totul era sub controlul lui *Classis Flavia Moesica* până la ieșirea Dunării din spațiul Daciei.

Pornind de la prezența acestor piese realizate din marmură din Marea Marmara pe malul stâng al Dunării putem spune că la acea vreme existau relații comerciale ale Daciei cu Scythia, dar și cu Moesia Inferior și zona Mării Marmara. Astfel considerăm că este o dovadă a acestor relații interprovinciale, căci aceste piese, indiferent de natura lor au ajuns ca și produse finite sau ca și materie primă în urma relațiilor comerciale existente. Este clar că marmura din Proconnesos ajungea la Tomis prin intermediul unor armatori din Nicomedia, lucru atestat epigrafic. Posibil ca de aici mai departe, pe Dunăre, mărfurile din spațiul ponto-bithyn să ajungă prin intermediul unor comercianți, nu a unor armatori neapărat, care considerăm noi că s-au ocupat în primul rând de transportul și comerțul la scară largă având în vedere importanta rută maritimă și chiar monopolul pe care îl impun între Marea Marmara și Marea Neagră. În ce măsură putem susține prezența și a unor marmorari alături de comercianți din spațiul ponto-bithynian în Dacia este un lucru care deocamdată nu poate fi argumentat suficient, ne lipsesc informațiile epigrafice clare, iar analizele petrografice sunt abia la început.

Cu siguranță marmura pentru Dacia a devenit un produs de import în cazul unor construcții ori a unor produse votive sau funerare. Marmura de Bucova se pare că nu era transportată mai departe de 100 de km³¹ de locul de extracție, iar din punctul de vedere al calității sale, cea de import era superioară. În cazul așezărilor din Dacia Inferior piatra în general era adusă din alte zone, de exemplu calcarul era

---

²⁸ IDR III/5, 153.

²⁹ IDR III/3, 342.

³⁰ IDR III/3, 341.

³¹ MÜLLER, SCHWALGHOFER, BENEĂ, PISO, DIACONESCU 1999, p. 139.

adus din Moesia Inferior³². În ceea ce privește marmura se pare că mai convenabil era să apeleze la marmura de import, nu doar din spațiul Mării Marmara, dar nu ar trebui să ne surprindă dacă analizele petrografice pe viitor ar demonstra și prezența altor tipuri de marmură de la sudul Dunării, din Moesia Inferior sau din alte cariere precum Thassos, ori Naxos, Afyon (lucru deja evidențiat de analizele petrografice)³³.

BIBLIOGRAFIE

ARDEȚ 2006

A. Ardeț, *Amforele din Dacia romană*, 2006, Timișoara.

BIERNACKI, SKOCKYLAS 2003

A. B. Biernacki, J. Skockylas, *The Classification of Rock material in Juxtaposition with the Typology of Capitals in Novae*, *Novensia*, 14, 2003, p. 197-204.

BOUNEGRU 2010

O. Bounegru, *Armateurs et marchands de Nicomédie dans la méditerranée à l'époque romaine*, *Classica et Christiana*, 5/2, 2010, p. 287-298.

KARAGIANNI 2011/2012

Alexandra Karagianni, *The Harbour of Proconnesus in Greco-Roman and early Byzantine Times: The Marble trade, a source of financial and cultural development*, *The European Archaeologist*, 36, 2011/2012, www.e-a-a.org/tea/rep4_36.pdf.

MÜLLER, SCHWALGHOFER, BENEÀ, PISO, DIACONESCU 1999

H. W. Müller, B. Schwalghofer, M. Benea, I. Piso, Al. Diaconescu, *Marbles in the Roman Province of Dacia*, în *Archéomatériaux. Marbles et autres roches. Actes de la IV-ème Conférence Internationale*, Bordeaux, 9-13 oct. 1995, Bordeaux, 1999, p. 131-140.

MUNTEANU 2010

C. Munteanu, *Indicii privind transportul pietrei de carieră pe căile navigabile din provinciile renane și dunărene*, *Pontica*, 43, 2010, p. 129-140.

BUTEHER 2003

K. Butcher, *Roman Syria and the Near East*, 2003, Los Angeles.

SKOCZYLAS, GRALA 2003

J. Skoczylas, K. Grala, *The ancient marble of Proconnesos*, *Novensia*, 14, 2003, p. 205-220.

WARD PERKINS 1980a

J. Ward Perkins, *The marble trade and its organization: Evidence from Nicomedia*, *Memoirs of the American Academy in Rome*, 36, p. 325-338.

WARD PERKINS 1980b

J. Ward Perkins, *Nicomedia and the Marble trade*, *Papers of the British School at Rome*, 48, 1980, p. 23-69.

TOMA 2004

Natalia Toma, *Capiteluri corintice romane la Tomis. Grupul de capiteluri "serviliene"*, *Peuce*, SN II (XV), p. 73-94.

---

³² MUNTEANU 2010, p. 136.

³³ MÜLLER, SCHWALGHOFER, BENEÀ, PISO, DIACONESCU 1999, p. 136, table 4.

SARABIA BAUTISTA, MUÑOZ OJEDA 2004- 2005

Julia Sarabia Bautista, F. J. Muñoz Ojeda, *Los mármoles de la Vega* (Balazota, Albacete). Tipos y morfología, *Lucentum*, 23-24, 2004-2005, p. 157-163.

PENȚIA ET ALII 2002

M. Penția, R. H. Tykot, L. Nedelcu, Al. Barnea, *Thracian horsemen a provenance study of marble sculptures from Dobrudja, Roumania*, *Asmosia*, 5: *Interdisciplinary Studies on Ancient Stone*, London, 2002, p. 256-562.